

TÜRK-İNGİLİZ BELGELERİ İŞİĞİNDA HATAY SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER*

SOME EVALUATIONS ON THE SOLUTION OF THE HATAY QUESTION AS TO THE TURKISH AND ENGLISH DOCUMENTS

Figen ATABEY**

Geliş Tarihi/Received:31.03.2020

Kabul Tarihi/Accepted:20.05.2020

ATABEY, Figen, (2020), "Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler", Belgi Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2579-2594.

Öz

Hatay'ın bağımsızlığını elde etmesine giden üç yıllık sürecin başlangıcı, Fransa'nın 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vereceğini açıklamasına dayanmaktadır. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan İskenderun Sancağı (Hatay), 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Fransız mandası altındaki Suriye sınırları içinde bırakılmış ve bu sancağa özel bir yönetim şekli tanınmıştır. 1921 Ankara Antlaşması'nın Sancak'a ilişkin hükümleri 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın 3.maddesi ile de teyit edilmiştir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sonraki yıllarda "Hatay" ismini verdiği İskenderun Sancağı, 1936 yılından itibaren Türk dış politikasının birinci derecede önemli meselesi hâline gelmiştir. 1936 yılında Fransa'nın Suriye bölgesindeki manda yönetimini kaldırarak, bölgeye bağımsızlık tanımaya karar vermesi üzerine Sancak'ta yaşayan Türklerin geleceğinin Suriye yönetimine bırakılması, Türkiye ve bölge halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zira bahse konu karar ile Fransa, Suriye'den çekilirken Hatay da Suriye yönetimine bırakılıyordu. Türkiye, Hatay'ın bağımsızlığı için 1936 yılının Aralık ayında Milletler Cemiyeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin kararlı tutumu bir süre sonra sonuç vermiş; İngiltere'nin de desteğiyle Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Hatay, 1937'de içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı kendi anayasası olan ayrı bir bölge olarak, 1938 yılında ise bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1937-1938 yıllarında Hatay konusunda Türkiye ile Fransa arasında yaşanan kriz en üst seviyeye ulaşmıştır. Hatay meselesinin olumlu bir safhaya geçebilmiş olması her şeyden önce Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ardından İsmet İnönü idaresinin azimli ve kararlı politikası ile dönemin uluslararası siyasi konjonktürün tamamen değişmiş olması sayesinde. Bağımsız Hatay Devleti'nin anavatana katılmasını sağlayan süreç, 1939 yılı başı itibarıyla Avrupa'daki siyasi gelişmelerden dolayı hız kazanmıştır. Türkiye'nin Hatay'ın anavatana katılması yönündeki nihai hedefi, 1939 Mart ayından itibaren Avrupa'da olayların savaşa doğru bir yön alması ve Batılı devletlerin Barış Cephesi çabaları dolayısıyla gerçekleştirilmiştir. İngiltere ve Fransa için Türkiye'nin stratejik konumu çok değerliydi; bu sebeple olası bir savaşta Almanya ve İtalya'ya karşı Akdeniz'de Türkiye'nin müttefikliği gerekiyordu. 1930'lu yıllardaki İngiltere'nin yatıştırma politikasına rağmen Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgali, ardından İtalya'nın Nisan 1939 ayında Arnavutluk'u işgali, İngiltere'yi bir takım karşı tedbirler almaya itmiştir. Türkiye ve İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'da ortak bir beyanname imzalanmıştır. Bahse konu beyanname ile iki ülke, savaşın Akdeniz bölgesine yayılması hâlinde taraflar arasında karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaşmalarını ilan etmiştir. 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi, Hatay sorunun çözümüne ilişkin bir dönüm noktası olmuş, bu durumda artık Fransa için Türkiye ile uzlaşmaktan başka bir yol kalmamıştır. Zira dönemin şartlarına bakıldığında Fransa'nın tek başına İngilizlerden

* Bu çalışma, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından 4-6 Nisan 2019 tarihleri arasında Hatay'da düzenlenen "Anavatana Katılışının 80.Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

**Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. fatabay@agri.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7916-1602>)

ayrı bir politika izleyerek, Mihver Devletleri'ni oluşturan Almanya ve İtalya ile karşı karşıya gelmesi mümkün görülmemektedir. Dönemin siyasi gelişmeleri zoraki olarak Fransa'yı Türkiye ile anlaşmaya zorlamış; ancak Fransa, Hatay konusunu asgari zayıfla atlatmayı, bazı hakları elinde tutmayı amaçlamıştır. Fakat Türkiye'nin kararlı tutumu, aynı zamanda Avrupa'daki savaş öncesi siyasi durum dolayısıyla şartlar, Türkiye'nin lehine gelişmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Hatay, anavatanına katılmıştır. 17 Haziran 1939'da başlayan ve altı gün kadar devam eden Türk-Fransız görüşmeleri, 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da "Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının nihai çözümüne ilişkin Antlaşma"nın imzalanmasıyla son bulmuştur. Fransa ile Hatay sorununun çözümü üzerine aynı gün öğleden sonra Paris'te Türk ve Fransız yetkililer arasında 12 Mayıs 1939 tarihli beyanname ile benzer mahiyette olan Türk-Fransız Ortak Beyannamesi imzalanmıştır. Sonuç itibariyle İkinci Dünya Harbi'nin hemen öncesinde Türkiye'nin dış politikasını İtalya ve Almanya gibi yayılmacı devletlere karşı İngiltere ve Fransa gibi statükodan yana yayılmacı karşıtı devletlerle işbirliği yönünde belirlediği görülmektedir. Bu suretle İkinci Dünya Harbi yaklaşırken Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları karşısında Türkiye'nin jeopolitik önemini kavrayan Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına razı olmuştur. Çalışmanın ana materyalini, yerli ve yabancı arşiv belgelerinin yanı sıra konuya ilişkin temel başvuru eserleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İkinci Dünya Harbi Öncesi Dönem, Hatay (İskenderun Sancağı) Sorunu, Türkiye, Fransa.*

Abstract

The beginning of the three-year period leading to Hatay's independence is based on France's announcement that Syrian independence was given in 1936. The Sanjak of Alexandretta (Hatay) had remained outside of the Turkish national borders by Ankara Agreement of 20th October 1921 while it had been accepted within the borders of National Pact. With a special administrative status, the Sanjak of Alexandretta was included to the territory of Syria that was under French mandate at that time. 1921 frontier of Sanjak (Hatay) was confirmed by the amendment 3 of the Treaty of Lausanne in 1923. Sanjak of Alexandretta which the president of Turkish Republic Ghazi Mustafa Kemal Atatürk named "Hatay" in the following years, had become the foremost issue in foreign policy of Turkey since 1936. In September 1936, when France signed a treaty draft with Syria that would grant independence to Syria, the issue of the status of the Hatay in Turkey was raised. When France was withdrawing from Syria, it was passing its authority concerning to Sanjak to Syria. Turkey applied to the the League of Nations for Hatay (Sancak) problem in December 1936. With the support of the United Kingdom, the League of Nations accepted the granting of a separate administrative status to Hatay (Sancak) In 1937. By the great efforts of Turkish government, "the State of Hatay" was founded on September 2, 1938. The crisis between France and Turkey relating to the Hatay issue has reached its highest level during 1937-1938. The fact that the Hatay issue has passed to a positive phase is above all thanks to the determined policy of Ghazi Mustafa Kemal Atatürk and then İsmet İnönü's administration and the complete change of the international political conjuncture. The process that enabled the Independent Hatay State to join the motherland gained speed due to the political developments in Europe as of the beginning of 1939. Turkey's ultimate goal of joining Hatay to the homeland from March 1939 to take a direction towards the war events in Europe and Western States was carried out due to the efforts of Peace Front. For Britain and France strategic position of Turkey was invaluable; for this reason, Turkey's alliance was necessary against Germany and Italy in a possible war in the Mediterranean. Despite the aiming status quo policy of Britain in 1930's, German occupation of Czechoslovakia on 15 March 1939 and then the Italian occupation of Albania in April 1939 led Britain to take counter-measures. The Anglo-Turkish Declaration was made between Turkey and Britain on May 12, 1939. Within this declaration Turkey and England declared that the two countries provide mutual assistance in the event of an act of aggression leading to war in the Mediterranean area. This date was a turning point for the solution of the Hatay issue. From that time France was in need of agreeing with Turkey immediately. Because when the conditions of the period are analyzed, it is not possible for France to face with Germany and Italy as the revisionist powers by following a policy separate from the British alone. France estimated to the geopolitical importance of Turkey and had to accept leaving Hatay to Turkey against to the revisionist policy of Germany and Italy on the eve of the Second World War. As we see that political developments of the period forced France reconciliation with Turkey. But, France aimed to overcome the Hatay issue with minimum casualties and to retain some rights. But the resolute attitude of Turkey, and also the political situation in Europe just before the war improved the conditions in favor of Turkey, France had to accept participation of Hatay to Turkey.

Starting on June 17, 1939 and continue until the Turkish-French meeting for six days, on June 23, 1939 in Ankara "Arrangement for the Final Settlement of Territorial Issues Between Turkey and Syria," has ended in an agreement about the accession of Hatay into the Turkish Republic. After the settlement of Hatay issue, The Turkish-French Joint Declaration identical with the Anglo-Turkish Declaration was signed at the afternoon of the same day on 23rd, 1939 in Paris between the Turkish and French delegations. As a result, Turkey determined its policy on the behalf of anti-revisionist states defending the status quo on the eve of the Second World War. In the study, besides Turkish and foreign the archival documents, basic sources related to the subject are also used as the main sources.

Keywords: *Before Second World War Period, Hatay (Sanjak of Alexandretta) Question, Turkey, France.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla devam ettiği bir süreçte İngiltere ve Fransa tarafından 1916 yılının Mayıs ayında Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını paylaşmak üzere Sykes-Picot gizli antlaşması imzalanmıştır. Bahse konu gizli antlaşma ile Suriye ve Lübnan'ın da Fransa'nın nüfuz bölgesine dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar gereği, 28 Haziran 1919'da kurulan manda sistemine dayanılarak 25 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı'nda Suriye ve Lübnan, Fransa'nın manda yönetimi altına verilmiştir. Bu esnada Fransa, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesine dayanarak Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan İskenderun Sancağı'nı işgal etmiştir. Mütareke öncesi dönemde Suriye vilayetine bağlı olan halkının çoğu Türk olan İskenderun Sancağı, Mütareke imzalandığında Türk kuvvetlerinin kontrolü altında bulunuyordu.¹ Milli Mücadele'nin devam ettiği süreçte İskenderun Sancağı (Hatay), 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması gereğince zorunlu olarak Suriye sınırları içinde bırakılmıştı.² Bahse konu Antlaşmanın 7. Maddesi ile bölgede özel bir yönetim kurulması; Türk halkının, kendi kültürünü geliştirmesi için imkân verilmesi ve Türkçe'nin resmi dil olması kararlaştırılmıştı.³ 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesi ile Ankara Antlaşması'nın hükümlerinin geçerliliğinin doğrulanmasının ardından 30 Mayıs 1926 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Ankara'da Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi imzalanmıştır. Bahse konu sözleşme ile Suriye sınırları içinde kalan İskenderun Sancağı'nın statüsünün 1921 Ankara Antlaşması'nın öngördüğü biçimde Fransa tarafından aynen devam ettirilmesi kararı alınmıştır. Ardından Türkiye ile Fransa arasında 3 Şubat 1930 imzalanan bir protokol ile Türkiye-Suriye sınırı nihai olarak belirlenirken aynı gün Paris'te de Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.⁴

1930 yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti, Lozan'dan kalma sorunlarının çoğunu çözümlenmiş, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini diplomaside prensip edinerek, Batılı devletler ile iyi ilişkiler geliştirmeyi benimsemişti. Ancak tam da bu esnada Avrupa'da 1919'da Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmaları ile kurulan düzen bozulmaya başlamıştı. Öyle ki, 1933 yılında Almanya'da Nazi Partisi lideri Adolf Hitler'in iktidara

1 İsmail Soysal (2000), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara: TTK Basımevi, s. 539.

2 Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler*, C.16, s. 686.

3 Esin Dayı (2002), "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.19, s.331; 20 Ekim 1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın İskenderun Sancağına Ait Hükümleri için bkz. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30 10-Kutu No: 224- Dosya No: 510/12.

4 Bu antlaşma, TBMM tarafından üç buçuk ay içinde onaylanmasına karşılık Fransa tarafından bu işlem üç yıldan fazla zaman sonra yapıldığından, ancak 13 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasi İlişkileri", *Belleten*, S. 188, Ekim 1983, s. 979-980.

gelerek revizyonist [yayılmacı] bir politika izlemesi, Fransa'yı oldukça tedirgin etmiş ve bu süreçte Türkiye'ye yakınlaştırmaya başlatmıştı. Bu yaklaşım doğrultusunda Türkiye ile Fransa, bir taraftan Küçük Antant'ın ve Balkan Antantı'nın birer üyesi olan Yugoslavya ve Romanya vasıtası ile diğer taraftan da 2 Mayıs 1935 tarihli Fransız-Sovyet Karşılıklı Yardım Antlaşması ile birbirleriyle dolaylı olarak bağlanmışlardır.⁵ Bu süreçte Milletler Cemiyeti Konseyi üyelerinden biri olması da Türkiye'ye uluslararası ilişkilerde önemli bir ağırlık getirmiştir. 1935 yılının Ekim ayında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alarak Milletler Cemiyeti'nin yaptırım kararlarına katılmıştır. Fransa, 1934'te Balkan Antantı'nı desteklerken Lozan'dan kalma Boğazlar sorununun çözümü için 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında toplanan Montreux Konferansı'nın Türkiye'nin lehine sonuçlanmasında da önemli rol oynamıştır.⁶

1. Hatay Bağımsız Devleti'nin Kurulmasına Giden Süreç

1930'lı yıllardan itibaren Türkiye ile Fransa arasında başlayan olumlu siyasî gelişmeler, 1936 yılında İskenderun Sancağı (Hatay) sorununun çıkması sebebiyle, bir süreliğine yeniden bozulmuştur. Fransa, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında Suriye ve onun bir parçası konumunda olan Lübnan'a bağımsızlık tanıyacağını ve mandater devlet olarak Suriye üzerindeki tüm haklarını Suriye Hükümeti'ne devredeceğini açıklamıştır.⁷ Fransa'nın bu kararı ile İskenderun Sancağı üzerindeki tüm hak ve yetkilerinin Suriye Hükümeti'ne bırakılmış olacağından bu durum İskenderun Sancağı'nda yaşayan Türkleri ve Türkiye Cumhuriyeti'ni büyük bir endişeye sevk etmiştir. Fransa'nın kararının ardından İskenderun Sancağı'nda yaşayan Türk nüfusu çoğunluk teşkil ettiğinden Türk Hükümet yetkilileri bu bölgenin bağımsızlığı için de hemen harekete geçmişlerdir. Fransa ile gerçekleştirilen ikili görüşmelerden bir sonuç alınmayınca Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığı ile 6 Ekim 1936'da Milletler Cemiyeti'ne, 10 Ekim 1936'da ise Fransa Dışişleri Bakanlığı'na resmî bir nota verilmiştir. Bahse konu nota ile, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanımaya karar verdiği bağımsızlık hakkının, İskenderun Sancağı'na da tanınması talep edilmiştir. Fransız Hükümeti tarafından 10 Kasım 1936 tarihinde verilen cevabî notada; "İskenderun Sancağı'na bağımsızlık vermenin Suriye'nin parçalanması anlamına geleceği ve mandater devlet olarak Sancak'a bağımsızlık verme yetkisinin olmadığı", bildirilmiştir.⁸ Bu esnada Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nin V. Dönem II. Toplanma yılını açış konuşmasında, "Sancağın asıl sahibinin Türkler olduğunu belirtip, Türkiye ile Fransa arasında tek uyumsuzluk konusu olarak kalan Sancak sorununun da bir an önce çözüme kavuşturulması gerektiğini" açıklamıştır.⁹ Atatürk, TBMM'de yaptığı konuşmanın ertesi günü bu davanın şahsi davası olduğunu ve Antakya-İskenderun havalisine "Hatay" ismini verdiğini açıklamıştır. Bu tarihten itibaren İskenderun Sancağı artık "Hatay" ismiyle anılmaya başlanmıştır.¹⁰

Diğer taraftan Türkiye ile Fransa arasında aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında karşılıklı verilen notalardan da bir sonuç alınmayınca Fransa, Türk Hükümeti'nin ısrarı üzerine bahse konu sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmesini önermiştir. Türkiye de bu öneriyi

5 Mehmet Gönülöbol - Cem Sar (1987), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939)*, C.I, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, s.126.

6 İsmail Soysal (1985), "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", *Bellekten*, S.193, s.82-83.

7 Soysal, *Türk-Fransız Siyasi İlişkileri*, a. g. m., s.984; Tayfur Sökmen (1992), *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara: TTK Basımevi, s.7.

8 Gönülöbol - Sar, a.g.e., s.128-129.

9 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C XII, s.4-7; BCA, Fon No: 30 10-Kutu No: 224- Dosya No: 510/12; Hasan Rıza Soyak (1973), *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, Ankara: Yapı ve Kredi Yayınları, s.608.

10 Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", a.g.m., s.377.

uygun bularak, sorunun çözümü için 10 Aralık 1936 günü Milletler Cemiyeti Konseyi'ne müracaat etmiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında sorunu etraflıca görüşmüştür. 1937 yılının Ocak ayında toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi Sancak meselesi üzerinde bir prensip kararı almıştır. Bahse konu karar gereği üzerinde anlaşmaya varılan hususlar, 27 Ocak 1937'de Sandler raporu olarak adlandırılarak, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.¹¹ Bu düzenleme ile İskenderun Sancağı (Hatay)'na yeni bir özel statü verilmiştir. Buna göre; "İskenderun Sancağı içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı kendi anayasası olan ayrı bir bölge olarak kabul edilmiştir. Yeni düzenleme ile bölgede resmi dilin Türkçe olması ve zorunlu askerlik sisteminden muaf olunması esası da getirilmiştir.¹² Sandler raporunun kabul edilmesinin ardından Milletler Cemiyeti Konseyi, 20 Şubat 1937 tarihinde tekrar toplanarak, Hatay'ın statü ve anayasasını hazırlamak üzere beş kişilik bir uzmanlar komitesi kurulmasını kararlaştırmıştır. Uzmanlar komitesi daha önce Hatay'a gönderilmiş olan gözlemci heyetiyle birlikte çalışmaya başlamış ve 15 Mayıs 1937 tarihinde Sandler Raporu'nun esasları çerçevesinde Hatay'ın statüsü, anayasası ve sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Bahse konu raporun, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilmesiyle aynı gün, Cenevre'de Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları arasında iki ayrı antlaşma imzalanmıştır.¹³ Bu antlaşmalarla Sancak'ın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırı iki devlet tarafından güvence altına alınmıştır.¹⁴ Ancak Türk-Fransız Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun kararı da, Sancak sorununu tam olarak çözmeye yetmemiştir. 1937 yılının yaz aylarında bölgede görevli Fransız memurların Türklere karşı kötü davranmaları bölgede yeniden karışıklıklar çıkmasına sebep olmuştur. Doğal olarak bu durum Türk-Fransız ilişkilerine olumsuz bir şekilde yansımıştır.¹⁵ Bölgede yaşanan karışıklık dolayısıyla 1938 Nisan ayında başlaması gereken seçimler yapılamamış olduğundan Milletler Cemiyeti yeniden devreye girmek zorunda kalmıştır. Başından beri Hatay meselesinin baş savunucusu olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Hatay konusunda Fransa ile yürütülen görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine hasta yatağından kalkarak, 20 Mayıs 1938'de Mersin ve 24 Mayıs 1938'de ise Adana'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler vesilesi ile bölgede toplanan askerî birliklere saatlerce süren geçit törenleri yaptırılarak, Fransa'ya Hatay konusunda Türkiye'nin kararlılığını gösterilmiştir.¹⁶ Türkiye bununla da kalmayıp, 29 Mayıs 1937 tarihinde imzalanan Türk-Fransız Antlaşması'na dayanarak Hatay sınırına 30.000 kişilik askerî kuvvet yığmıştır. Fransa ise gerek Türkiye'nin sert ve kararlı tutumu karşısında, gerekse de Avrupa'daki siyasi durumun iyice gerginleşmesi dolayısıyla Hatay meselesinde Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum izlemeyi yeğlemiştir.¹⁷

Türk ve Fransız Hükümetleri arasında Hatay sorunu üzerinde görüşmelerin devam ettiği bu süreçte Avrupa'daki siyasî durum iyiden iyiye gerginleşmeye başlamıştır. Almanya'nın 11 Mart 1938'de Versay Barış Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Avusturya'yı ilhakıyla

11 Oral Sander (1994), *Siyasi Tarih (1918-1994)*, II. Cilt, Ankara: İmge Kitabevi, s.88.

12 BCA., Fon No: 30 10-Kutu No: 224- Dosya No: 510/12, s.3-4; Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)*, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.397.

13 Antlaşma metinleri için bkz. İsmail Soysal (2000), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara: TTK Basımevi, s.573-576.

14 Hamit Pehlivanlı - Yusuf Sarınoy - Hüsamettin Yıldırım (1991), *Türk Dış Politikasında Hatay*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, s. 81.

15 Ludmila Jivkova (1978), *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)*, (çev. F. Muharrem- F. Erdinç), İstanbul: Habora Kitabevi, s.152.

16 Hasan Rıza Soyak, (1973), *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, Ankara: Yapı ve Kredi Yayınları, s.646.

17 Yusuf Sarınoy (2010), "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s.433; Abdurrahman Melek (1991), *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 49-50.

birlikte Avrupa'da kuvvet dengesinin Mihver Devletleri'nin lehine değişmeye başlaması, statükodan yana olan devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını artırmıştır. Fransa ve Sovyetler Birliği, "1935 Yardımlaşma Paketi" gereği ve korumak istedikleri küçük devletler ile işbirliği içinde önlemler almaya çalışmışlardır. İngiltere ise statükoyu koruma adına hâlâ yatıştırma politikası izlediğinden, herhangi bir devletle savunma paketi yapmaktan kaçınmıştır. Öyle ki bu süreçte Fransız diplomatları Sancak yüzünden çıkacak bir savaşın Atatürk-Hitler anlaşmasına yol açması olasılığı yönünde büyük endişe taşımışlardır.¹⁸ Fransa, Avrupa'da giderek tehlikeli bir durum alan siyasi konjonktürü de dikkate alarak, Hatay konusundaki anlaşmazlığa son vermek amacıyla Türkiye ile yeniden ikili görüşmelere razı olmuştur. Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasi statüsünün ortaklaşa korunması amacıyla Türk ve Fransız askerî heyetleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler, Antakya'da 17 Haziran 1938'de başlamıştır. Yapılan görüşmelerin akabinde taraflar arasında uzlaşmaya varılmış ve 3 Temmuz 1938 tarihinde Türkiye adına Orgeneral Asım Gündüz ile Fransa adına Tümgeneral Huntziger tarafından Türk-Fransız Askerî Antlaşması imzalanmıştır.¹⁹ Bahse konu antlaşma hükümlerine göre bölgede asayiş ve güvenliği sağlamak üzere 6.000 kişilik bir kuvvetin kurulması kararlaştırılmıştır. Buna göre 1.000'i Sancak'tan olmak üzere 2500'er kişilik askerî kuvvetin Türkiye ve Fransa tarafından sağlanması esas alınmıştır. Antlaşma hükümleri uyarınca da Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk askerî kuvvetleri, 4 Temmuz 1938 tarihinde Hatay'a girmiştir.²⁰ Yine 4 Temmuz 1938 günü Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Fransa Büyükelçisi Henry Ponsot arasında "Türk-Fransız Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır.²¹ Bu suretle Hatay sorununun çözümüne giden süreçte taraflar arasında olumlu bir adım daha atılmıştır. Taraflar arasında uzlaşma sağlanmasının ardından 24 Ağustos 1938 tarihinde Türk ve Fransız ordularının himayesi altında Hatay'da yapılan milletvekili seçimleri sonunda 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Millet Meclisi, parlak bir törenle açılmıştır.²² 6 Eylül 1938 tarihinde güvenoyu alan hükümetin ilk kabine toplantısında "Hatay Anayasası" kabul edilmiştir. Devletin resmî adı "Hatay Devleti Cumhuriyeti", yönetim şekli ise "Cumhuriyet" olarak belirlenmiştir. Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanlığı, Abdurrahman Melek ise Başbakanlık görevine getirilmiştir. Yeni kurulan devlete, Hatay bayrağı resmen çekilmiştir.²³ Bu esnada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, Hatay'ın anavatana katıldığını göremeden 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmiştir. Bundan sonraki süreçte İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlık görevine gelmesinden sonra Hatay ile olan sıkı ilişkiler aynı şekilde devam etmiştir. Öyle ki, Bağımsız Hatay Devleti yöneticileri, Hatay'ın Türkiye'ye katılma isteğini birçok defa dile getirmişlerdir. 1938 yılı sonlarına doğru Türkiye ile koordineli olarak gerçekleştirilen faaliyetler ve birtakım yeni düzenlemelerle Hatay, neredeyse Türkiye'nin bir parçası hâline gelmiştir. Diğer taraftan Fransa, Suriye'ye bağımsızlık tanınmasını askıya alarak, 1936 Eylül ayında yapılan antlaşmayı onaylamamıştır. Bu esnada Avrupa'da Almanya ve İtalya'dan kaynaklanan siyasi gerilim de iyice tırmanmış, artık genel bir savaşın çıkması neredeyse an meselesi hâline gelmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı'nda bütün bu siyasi konjonktürü göz önüne alarak, 1939 yılından itibaren Hatay'ın resmî olarak anavatana katılmasını Fransa'ya kabul ettirmek için harekete geçmiştir.²⁴

18 Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", *Bellelen*, S.154, 1975, s.267.

19 BCA., Fon No: 30 10- Kutu No: 224- Dosya No: 510- Sıra No: 12; Kocatürk, *a.g.e.*, s. 620.

20 Melek, *a.g.e.*, s. 53-56.

21 Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *a.g.m.*, s.437. Gönlübol- Sar, *a.g.e.*, s.132; Antlaşma metni için bkz. "Türkiye ile Fransa arasında Dostluk Muahedesi", BCA, Fon No:30 10, Kutu No:224, Dosya No: 510/11.

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ayın Tarihi*, S.58, Eylül 1938, s.57-85.

23 Melek, *a.g.e.*, s.65.

24 Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *a.g.m.*, s.447; Soysal, *a.g.e.*, s.548; Gönlübol - Sar, *a.g.e.*, s.133.

2. Bağımsız Hatay Devleti'nin Türkiye'ye Katılma Süreci

1938 yılında Hatay sorunu nedeniyle inişli-çıkışlı devam eden Türk-Fransız ilişkilerinin Avrupa'da yaklaşan savaş tehlikesi nedeniyle 1939 yılının Ocak ayına geldiğinde farklı bir şekil almaya başladığı görülmektedir. Hatay sorununun nihai olarak çözülmesi için Fransa'nın sıkıntılı durumunu fırsat bilen Türkiye, 1939 yılının başlarında son hamlesini başlatmıştır. Türk Dışişleri yetkilileri, bağımsız Hatay Devleti'nin anavatana katılması hususunu yavaş yavaş gündeme getirmeye başlarken, Fransız yetkililerinde ise genel kanı hâlâ statükonun korunması yönünde olmuştur. Şöyle ki, dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün direktifi doğrultusunda 21 Ocak 1939 günü Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli'ye, açık ve net olarak Türkiye'nin Hatay'ın anavatana katılması yönündeki isteğini açıklamıştır.²⁵ Başlangıçta Fransa, Avrupa'da barış havasının bozulduğu bu dönemde yaşanan siyasi gelişmelerden dolayı büyük kaygı içinde bulunmasına rağmen Hatay konusunda Suriye çekincesinden dolayı çekimser kalmayı tercih etmiştir. Ancak bir taraftan da Fransız hükûmet yetkilileri, Türkiye ile yapmayı öngördükleri ittifakın önemini de göz önünde tutarak, konuyu enine boyuna incelemeye başlamışlardır. Bu amaçla Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Massigli, 1939 yılının Şubat ayı başında Paris'e çağırılmıştır.²⁶ Gerek Büyükelçi Massigli, gerekse de Fransız askerî yetkililer, Fransa'nın Hatay konusunda Türkiye ile uzlaşmaya gitmesinden yana olmuşlardır. Onların düşüncesine göre yaklaşan savaş karşısında Türkiye'nin stratejik konumu ve askerî gücünün Fransa'ya getirisinin yanında Hatay'ın çok da bir kıymeti kalmamıştı. Dahası Hatay sorunu iki yılı aşkın bir süredir Türk-Fransız ilişkilerini oldukça yıpratmıştı; öyle ki bu sorun çözülmedikçe olası bir savaşta Türkiye'den dostluk beklemek mümkün değildi.²⁷ Büyükelçi Massigli ve Fransız askerî yetkililerin bu görüşlerine karşın Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ise konuya ilişkin hâlâ büyük bir tereddüt içerisinde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Bonnet başta olmak üzere Fransız Dışişleri yetkililerinde Hatay konusunda Suriye'nin parçalanmasının kabul edilemeyeceği, olsa olsa ufak sınır düzeltmeleri yapılabileceği görüşü hâkim olmuştur.²⁸ Bahse konu yetkilileri en çok tedirgin eden hususların başında şayet bölgenin Türkiye'ye katılması kabul edilirse, buna hem Suriyelilerin çok büyük tepki vereceği, hem de diğer sömürgeci devletlere fırsat verilmiş olacağı ve Akdeniz'de dengenin bozulacağı düşüncesi gelmekteydi.²⁹ Bu sebeple Fransız diplomatlar, ısrarla Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması fikrini savunmakta olan Büyükelçi René Massigli ve Fransız askerî yetkililerin aksine hâlâ Türkiye'ye karşı direnmek gerektiğine inanıyorlardı. Aslında onlar da 1939 ilkbaharı itibarıyla yaşanan siyasî gelişmeler karşısında Hatay'ın Fransa için pek de bir önemi kalmadığının farkındaydı. Fransa'nın güvenliği ve bekası için Türkiye'nin dostluğu ve stratejik konumu yaklaşan savaş öncesi Hatay'dan çok daha büyük bir önem arz etmekteydi. Aynı zamanda Fransa'nın tek başına İngilizlerden ayrı bir politika izleyerek, Almanya ve İtalya ile karşı karşıya gelmesi de mümkün görünmemekteydi.³⁰ Bu aşamada Fransa'nın en büyük çekincesi Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayı olmadan Suriye'nin bir parçasını bırakmaya hukuksal bakımdan yetkili olup, olmadığı konusuydu. Fransa'yı en

25 Kemal Yakut (2005), "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.62, s.-803.

26 René Massigli Fransa'nın seçkin diplomatlarından. Mesleği boyunca önemli görevlerde bulunmuş, 1923 yılında Lozan Barış Konferansı'nın Genel Sekreterliğini yürütmüş, 1938 yılının Kasım ayında atandığı Ankara Büyükelçiliği görevine Ocak 1939'da başlamıştır. İngiliz yanlısı, Alman karşıtı olan Büyükelçinin göreve başlaması ile Hatay sorununun çözümünde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Akşit, *a.g.e.*, s.309; Yamaç, *a.g.m.*, 40.

27 Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri", *a.g.m.*, s.94.

28 TNA, FO 371/ 21929/E6532.

29 TNA, FO 371/ 21929/E6532.

30s Yücel Güçlü, *The Question of the Sanjak of Alexandretta. A Study in the Turkish-French-Syrian Relations*, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.297-298.

fazla tedirgin eden diğer bir husus ise Suriyelilerin böyle bir karara göstereceği tepkiydi. Aslında o güne kadar yaşanan siyasî gelişmeler karşısında Suriye Hükümet yetkilileri Fransa ile sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesinde Türkiye'yi karşısına almak istemediğinden önemli bir tepki de göstermemişti.³¹

Fransa'da askerî ve sivil yetkililer arasındaki fikir ayrılıkları devam ederken 1939 yılının Mart ayı ortasından itibaren Fransız Hükümeti'nin Hatay sorununun çözümüne ilişkin daha ılımlı bir tavır sergilemeye başladığı görülmektedir. Bu tavir değişikliğindeki en büyük etken 15 Mart 1939 tarihinde Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesidir. Zira, Fransa'nın en büyük kâbusu olan Hitler Almanya'sı 1919 barış antlaşmalarıyla belirlenmiş olan Versay'ın kısıtlılıklarından kurtulduktan sonra kendisi için hayati saha saydığı ülkeleri birer birer ilhak etmiştir. Bundan sonraki Alman genişleme planını ise bir yandan Polonya, diğer yandan Balkanlar ve daha ilerisi olarak belirlemiştir. Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı ilhak etmiş, ardından da 1934 yılında yaptığı Polonya ile Saldırmazlık Paktına son vermiştir. Bu işgalin hemen ardından 20 Mart 1939 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet tarafından Büyükelçi Massigli'ye gönderilen telgraf, Hatay'ın anavatana katılmasına giden süreçte umut verici bir gelişme olarak algılanmıştır. Bahse konu telgrafta; *"Hatay sorunun Türkiye ile ilişkileri yıpratdığı, konuya çözüm bulmak amacıyla taraflar arasında görüşmelerin başlaması gerektiği"*, bildirilmiştir.³² Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinin hemen akabinde 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ise İngiltere ve Fransa için bardağı taşıran son damla olmuştur. Nitekim bu tarihten itibaren İngiltere, iki savaş arası dönemde takip ettiği yatıştırma politikasını bir kenara bırakarak olası bir savaşa karşı garantiler diğer bir deyişle güvenceler politikasına yönelmiştir. Bütün bu arda arda gelen siyasî gelişmeler, Fransa'yı da çok fazla tedirgin etmiş ve olası bir savaşta Boğazların bekçisi durumunda olacak olan Türkiye ile yakınlaşmaya zorlamıştır.³³ Öncelikle 1919 yılından beri takip ettiği yatıştırma politikasını bir kenara bırakan İngiltere, 1939 yılının Nisan ayı ortalarında Mihver Devletleri etrafında büyük bir barış çemberi kurmak için harekete geçmiştir. Bu kapsamda olası bir savaşın Akdeniz'e yayılması ihtimaline karşı 13 Nisan 1939'da Romanya ve Yunanistan'ın yanı sıra Türkiye'ye de birtakım güvencelerde bulunmuştur.³⁴ Buna göre eğer bu devletler, Akdeniz'de bir saldırıya uğrar veya egemenliklerini ve hayati menfaatlerini silah kuvvetiyle savunmaya teşebbüs ederlerse İngiltere ve Fransa kendilerine yardım edecekti. Türkiye de Akdeniz'deki Alman ve İtalyan tehlikesine karşı kayıtsız kalmamış ve İngiltere'nin teklifine olumlu yanıt vermiştir. Türkiye'nin bu kararında İtalya'nın Türkiye'nin güvenlik bölgesi sayılan Arnavutluk'u işgal etmesinin büyük etkisi olmuştur. 1939 yılının Nisan ayı ortalarında Ankara'da Türk ve İngiliz yetkililer arasında başlayan Türk-İngiliz ittifak görüşmelerinin devam ettiği dönemde Türkiye, Hatay sorunu üzerinde Türkiye'nin istediği şekilde bir anlaşma olmadıkça, Fransa'nın bu görüşmelere katılmasını istememiştir.³⁵ Türkiye ile İngiltere arasında 15 Nisan 1939'da başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Beynamesi'nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.³⁶ Hatay konusunu

31 Yakut, a.g.m., s.803.

32 Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri", a.g.m., s.100-101.

33 Müzehher Yamaç, "Hatay Issue within the Scope of Turkish-French Relations", *International Journal of Research In Social Sciences*, March 2015, Vol.5, s.40.

34 Detaylı bilgi için bkz. Figen Atabey (2014), *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, İstanbul: IQ Yayınları, s.44-50.

35 Soysal, a.g.m., s.101-102.

36 Ankara'da 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain tarafından da İngiltere parlamentosunda aynı zamanda ilan edilmiştir. Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak bildiriye, uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanıncaya kadar bir saldırı hâlinde karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaşmalarını beyan etmişlerdir [Atabey, a.g.e., s. 55-56].

çözümlemek için son adımı bir türlü atmak istemeyen Fransa ise, ittifaka yönelik beyannamenin dışında kalmıştır. Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi'nin imzalanmasından on gün sonra 22 Mayıs 1939'da Berlin'de Alman-İtalyan Dostluk ve İttifak Antlaşması diğer bir adıyla Alman-İtalyan Çelik Paketi imzalanmıştır. Türk-İngiliz yakınlaşmasından rahatsız olan Alman Hükümeti, Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracatı keseceğini ve her türlü ekonomik ve kültürel işbirliğine son vereceğini söyleyerek, Türkiye'ye psikolojik baskı uygulamaya başlamıştır.³⁷ Türkiye'deki Büyükelçisi Franz von Papen aracılığıyla Türkiye'yi Mihver Devletleri tarafına çekmek için büyük uğraş vermiş ve olası bir Türk-Fransız Beyannamesi'nin imzalanmasını önlemeye çalışmıştır. Mihver Devletleri'nden İtalya ise Türk-İngiliz ittifakını bir nevi kuşatma politikası olarak nitelendirmiş ve bu duruma büyük tepki göstermiştir.³⁸

Bu ortamda İngiltere'nin politikası ise Balkanların siyasi ve iktisadi egemenliklerini koruyarak Mihver Devletleri'nin nüfuzu altına girmesine meydan vermemektir.³⁹ İngiltere, Türkiye'yi Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından büyük bir stratejik değer olarak gördüğünden Türkiye ile ittifak çalışmalarını bir an önce tamamlamak üzere Fransa'yı da Hatay'ı Türkiye'ye bırakması yönünde ikna etmeye çalışmaktaydı. Bu süreçte İngiliz ve Fransız yetkililer arasında görüşmeler bütün hızıyla devam etmiştir. Bu kapsamda Fransız Büyükelçiliği tarafından İngiliz Büyükelçiliğine Türk-Fransız görüşmelerinin gidişatı hakkında gönderilen 17 Mayıs 1939 tarihli telgrafta; Türk-Fransız görüşmelerinin yakın bir zamanda olumlu bir şekilde sonuçlanacağına umulduğu belirtilirken şu açıklamada bulunulmuştur: *"Türklerin Hatay konusunda taleplerini artırmış olması bizi rahatsız etmektedir. Türkler Hatay'da Türk-Fransız ortak hâkimiyeti konusuna razı olmuşlardır. Oysa son zamanlarda Hatay'ın tamamen Türkiye'ye katılması hususunda baskı yapmaktadırlar."*⁴⁰ Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Fransa, bir an önce Türkiye ile anlaşma yoluna gitmek istiyordu, ancak Türkiye'nin son dönemdeki taleplerinden rahatsız olmakta ve hâlâ Hatay'ın Türkiye'ye devri konusuna Suriye çekincesinden dolayı sıcak bakmamaktaydı. Fransa'nın bu çekincesi 1939 yılının Haziran ayına kadar devam etmiş; bu tarihten sonra dönemin siyasi konjonktürünün etkisiyle Türkiye ile uzlaşmaktan başka bir yolu kalmamıştır.

3. 23 Haziran 1939 Tarihli Hatay'ın Anavatana Katılmasına İlişkin Düzenleme

12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi'nin dışında kalan Fransa, 1939 yılının Haziran ayı başı itibariyle Hatay konusunda Türkiye'nin kabul etmeyeceği bütün önerilerinden vazgeçmek zorunda kalmış ve İngiltere'nin de arabuluculuğu ile sorunun Türkiye'nin istediği şekilde çözümüne razı olmuştur.⁴¹ Bu kapsamda Ankara'da Fransa Büyükelçisi René Massigli ile Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Müsteşarı Numan Menemencioğlu arasında gerçekleştirilen Türk-Fransız görüşmeleri, 17 Haziran 1939'da başlamış ve altı gün kadar sürmüştür.⁴² Oldukça tartışmalı geçen görüşmeler sonunda 23 Haziran 1939'da öğleden önce Ankara'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını sağlayan *"Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının nihai çözümüne ilişkin Antlaşma"*

37 Jivkova, *a.g.e.*, s. 228; Ada, *a.g.e.*, s. 210.

38 Jivkova, *a.g.e.*, s.226; Türkçüoğlu (1965), *Turkish Foreign Policy 1939-1945*, A.Ü. Basımevi, Ankara, s.27.

39 Aptülâhat Akşit (1991), *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK Basımevi, s. 308.

40 NA FO 371/ 23293; E 3593/143/44.

41 Akşit, *a.g.e.*, s.313.

42 NA, FO.371/23295 [Franco-Turkish Staff Conversations 17-23rd June, 1939]; NA, FO 371/ 23300 171380. E4552/1142/44.

imzalanmıştır.⁴³ Bahse konu antlaşma ile Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul ederken, Türkiye de Suriye ile bu yeni sınırın kesin olduğunu; Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini beyan etmiştir. Bu düzenleme, 11 maddelik antlaşma metni, bir protokol ile iki tutanaktan meydana gelmiştir.⁴⁴ Antlaşma genel olarak Hatay Devleti'nin kesin sınırları ve Hatay vatandaşlarının statüsü hakkında ülke değişikliği sebebiyle uyrukluk seçme hakkı, mali sorunlara ve mülkiyet devri gibi hükümleri içermiştir. Antlaşma hükümleri arasında Hatay'daki askerî mezarlığın Fransızlarda kalması ve Fransız dini yapılarının durumunun değiştirilmemesi konusu da yer almıştır. Ayrıca yine antlaşma hükümleri gereğince Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin ülkeyi bir ay içinde (23 Temmuz 1939 tarihinden önce) boşaltması öngörülmüştür.⁴⁵ Fransa Dışişleri Bakanı Bonnet, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını sağlayan düzenleme ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Cumhuriyet Hükümeti, üçüncü bir gücün yararına Suriye ve Lübnan'da kabul ettiği sorumluluklarından vazgeçmek niyetinde olmadığını beyan etmektedir. Türk-Fransız sınırında yeni bir itimat ve yatıştırma düzeni kuran ve Hatay'ın Türkiye'ye geri verilmesini sağlayan düzenlemeyi içeren bir antlaşma, bir tutanak, iki ek ve iki mektup Ankara'da aynı anda imzalanmıştır.”⁴⁶

Hatay'ın anavatana katılmasına ilişkin düzenlemenin yapılmasının ardından 23 Haziran 1939 günü öğleden sonra bu kez Paris'te Fransa Dışişleri Bakanı George Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz arasında Türk-Fransız Ortak Beyannamesi imzalanmıştır.⁴⁷ Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ortak beyanname, Türk-İngiliz beyannamesi ile birebir aynı hükümleri içermiştir. Bu beyannamenin imzalanması ile kesin ittifak antlaşması için yürütülen Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmelere, Temmuz ayından itibaren Fransa

43 Antlaşma ve Ek protokollerin metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C.20, s.1530-1539; Soysal, *a.g.e.*, s. 581-589; İngilizce metni bkz. NA, FO 371/23300 E-5708 [Arrangement For the Final Settlement of Territorial Questions Between Turkey and Syria, 23rd June, 1939].

44 Antlaşmanın 1. Maddesinde, Türkiye-Suriye sınırı tam olarak belirtildikten sonra, Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin ülkeyi bir ay içinde (23 Temmuz 1939 gününden önce) boşaltmaları öngörülmüştü. Antlaşmanın vatandaşlıkla ilgili 2., 3., 4. ve 5. Maddelerinde, bu topraklarda yaşayanların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olacakları, ancak halihazırda yaşayanların isterlerse altı ay içinde Suriye ya da Lübnan vatandaşlığına geçmeye karar verebilecekleri ve vatandaşı olacakları ülkeye 18 ay içinde taşınabilecekleri, taşınırken de gayrimenkullerini isterlerse tasfiye edebilecekleri, taşınır mallarını ise yanlarında götürebilecekleri hükmü yer alıyordu. Antlaşmanın 6.maddesine Fransa'nın İskenderun'daki askerî mezarlığının korunması hükmü konulmuştu. Antlaşmanın 7.maddesi gereğince, Türkiye Suriye'nin toprak bütünlüğünü ve iç huzurunu tehdit eden her türlü eylemi kınayıp, kendi topraklarından bu amaçla başlatılabilecek eylemleri yasaklayacak ve bastıracaktı. 8.9.ve 10. Maddelere göre, Suriye adına Fransa ve Türkiye, birbirlerinin ülke güvenliğine ve rejimine yönelik yıkıcı eylemleri önleyeceklerini belirterek, 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesinin yeni bir antlaşma imzalanmasını sağlamak üzere 15 Mart 1940'a kadar geçerli kalması üzerinde anlaşıyorlardı. 11.madde de, Antlaşmanın onay belgelerinin değişimiyle 22 Temmuz 1939'da yürürlüğe girmesi öngörülmüyordu. Antlaşmanın ekinde yer alan protokolda, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması sonucu bu topraklardan ayrılacaklara ait mal, hak ve çıkarların devriyle ilgili düzenlemeler yer almıştır. [Soysal, Türk-Fransız Siyasi İlişkileri, *a.g.m.*, s. 992; Ada, *a.g.e.*, s.211-213].

45 Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasına ilişkin yapılan antlaşma şu belgeleri içermektedir.

1. Türkiye ve Suriye arasındaki toprak sorunun çözümlenmesine ilişkin Antlaşma metni,
2. Mali sorunlara ve mülkiyet devrine ilişkin tutanak,
3. Tutanağa ait iki adet ek,
4. Suriye veya Lübnan uyruğunu seçen şahısların mülkiyeti ile ilgili tutanaklar,
5. Üç tarihi araştırma gezisi ile ilgili sözleşmenin geçerliliğini tanıyan bir yazışma,
6. Yabancıların paralarını yurtdışına nakletmeleri ile ilgili bir yazışmaların nüshaları [NA FO 371/23300 171380 E4837/1142/44].

46 NA, FO 371/ 23300 E4552/1142/44.[Fransız Büyükelçiliğinin Türk-Fransız İttifakına giden süreç hakkında İngiltere Büyükelçiliğine göndermiş olduğu 17 Mayıs 1939 tarihli yazısı]. İlgili yazı Ek-1' de sunulmuştur.

47 Türk-Fransız Ortak Beyannamesinin metni için bkz. NA, FO.371/21929/E-4552/1142/44; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 6, C.3, Otuzuncu Oturum, (23.6.1939), s.317-318.

da katılmıştır.⁴⁸ Türk- Fransız Ortak Beyannamesi, 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanacak olan Üçlü İttifak Antlaşması'nın görüşmelerine başlangıç teşkil etmiştir. Bu esnada Hatay Devleti Meclisi daha 23 Haziran 1939 tarihli anlaşma yürürlüğe girmeden 29 Haziran 1939'da oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır. TBMM tarafından 7 Temmuz 1939 tarihinde çıkarılan bir kanun ile merkezî Antakya olmak üzere Hatay vilayeti kurulmuştur.⁴⁹ Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına yönelik gelen tepkilere bakılacak olursa bunların ilki doğal olarak Suriye'den gelmiştir. Suriye, Hatay'ın Türkiye'ye devrini bir nevi ilhak olarak görmüş ve şiddetle protesto etmiştir. Suriye'ye göre Fransa, Hatay'ın ilhakına izin vererek uluslararası hukuku ve Suriye'nin haklarını çiğnemiştir. Suriye, Hatay'ın Türkiye'ye devri kararı hukukî olmaktan ziyade Fransa ve Türkiye arasında alınmış siyasî bir karar olarak yorumlamıştır.⁵⁰ Suriye hükûmet yetkilileri, Fransız meclisine ve Milletler Cemiyeti'ne gönderdikleri protesto notaları ile 23 Haziran 1939 tarihli düzenlemenin 1921 Ankara, 1923 Lozan, 1926 Ankara Bağlılarına, 1930 Son Sınır Protokolüne ve 1937 kararlarına aykırı olduğunu beyan etmişlerdir. Fransa'nın mandaterlik yetkisini aştığı düşüncesiyle Hatay'ın Türkiye'ye devrine yönelik kararın bir an önce durdurulmasını talep ederek, Suriye'nin haklarını saklı tuttuklarını bildirmişlerdir.⁵¹ Fransa, Suriye'ye verdiği cevapta 23 Haziran 1939 tarihli antlaşmanın 1921 Ankara Antlaşması'nın kaçınılmaz bir sonucu olduğunu belirterek, Hatay'ın Türkiye'ye geri verilmesinin Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyileşmesinde faydalı olacağını bildirmiştir. Neticede Suriye'nin Hatay'ın Türkiye'ye devrine olan tepkisi protesto notalarından daha ileriye gidememiştir. Suriye'nin yanı sıra Hatay'ın Türkiye'ye devrine İtalya'dan da büyük tepki gelmiştir. İtalya da Suriye gibi Hatay'ın Türkiye'ye devrine izin vermiş olmakla Fransa'nın mandaterlik yetkisini fazlasıyla aşmış olduğu düşüncesi taşımıştır. İtalyan Hükûmeti 10 Temmuz 1939'da Fransa'ya bir nota göndermiş ve 1920 San Remo Konferansı Devletleri'nden biri olarak kendisinin haberi ve izni olmadan yapılan bu Anlaşmanın mandanın amacına ve ilgili halkların isteğine ters düştüğünü, bildirmiştir.⁵² Suriye ve İtalya'nın aksine Almanya ise Hatay'ın Türkiye'ye devrini, batılı güçlerin çaldığı toprağın sahibine iadesi olarak yorumlamıştır. Bu düşünce Alman basınına şu şekilde yansımıştır: *"Hatay'ın Türkiye'ye iadesi, Versay galiplerinin kendi rızaları ile barış antlaşmalarının bir koşulunda değişiklik yaptıkları ilk örneği teşkil etmektedir. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı sonrası tarihte ilk kez batılı güçlerin çaldığı toprağı savaşı öncesindeki sahibine geri verdikleri görülmektedir."*⁵³

Sonuç

Hatay'ın bağımsızlığını elde etmesine giden üç yıllık sürecin başlangıcı, Fransa'nın 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vereceğini açıklamasına dayanmaktadır. Fransa'nın Suriye bölgesindeki manda yönetimini kaldırarak, bölgeye bağımsızlık tanımaya karar vermesi üzerine Hatay'da yaşayan Türklerin geleceğinin Suriye yönetimine bırakılması Türkiye tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum üzerine Türkiye, Hatay'ın bağımsızlığı için Milletler Cemiyeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin özellikle de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat kararlı tutumu bir süre sonra sonuç vermiştir. Milletler Cemiyeti'nin kararı ile 1937'de yeni bir statüye kavuşturulan Hatay, içişlerinde bağımsız dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir hâle gelmiş, 1938'de ise tamamen bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Hiç şüphesiz bu sürecin

48 Atabey, *a.g.e.*, s.72.

49 Sosyal, *a.g.m.*, s.103.

50 Majid Khadduri (1945), "The Alexandrette Dispute", *The American Journal of International Law*, Vol.39/3, s.423.

51 Ada, *a.g.e.*, s.215; Sosyal, *a.g.m.*, s.104.

52 Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *a.g.m.*, s.450.

53 NA FO 371/23300 E 5477/1142/44.

tamamlanması kolay olmamış, 1937-1938 yıllarında Hatay konusunda Türkiye ile Fransa arasında yaşanan kriz en üst noktaya ulaşmıştır. Bağımsız Hatay Devleti'nin anavataana katılmasını sağlayan süreç ise, 1939 yılı başı itibariyle Avrupa'daki siyasi gelişmelerden dolayı hız kazanmıştır. 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinin ardından 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonucu başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri hızla ilerlemiş ve 12 Mayıs 1939 tarihinde üçlü ittifakın temeli atılmıştır. Bu durumda artık Fransa için Türkiye ile uzlaşmaktan başka bir yol kalmamıştır. Denilebilir ki, Türkiye'nin olası bir savaşta Batı bloğuna bağlanmasının ilk adımı olan 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi'nin imzalanması Fransa'yı Türkiye ile uzlaşmaya götüren nihai olay olmuştur. Zira dönemin şartlarına bakıldığında Fransa'nın tek başına İngilizlerden ayrı bir politika izleyerek, Almanya ve İtalya ile karşı karşıya gelmesi mümkün görünmemektedir. Yine Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da barış antlaşmaları ile kurulan düzenin diğer bir deyişle statükonun baş savunucusu olan Fransa'yı, Türkiye ile uzlaşmaya iten temel nedenlerinden birisi de Türkiye'nin stratejik konumu itibariyle Mihver Devletleri bloğuna kaymasının önlenmesidir. Neticede dönemin siyasi gelişmeleri Fransa'yı Türkiye ile anlaşmaya zorlamış ve 23 Haziran 1939 tarihi itibariyle Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda taraflar arasında nihai bir uzlaşma sağlanmıştır. Hatay meselesinin olumlu bir safhaya geçebilmiş olması noktasında dönemin uluslararası siyasi konjonktürünün tamamen değişmiş olması ne kadar büyük bir etken ise Türk diplomasisinin rolü de yadsınamayacak kadar önemlidir. Öyle ki, Lozan'dan kalma Hatay sorunu 1936-1939 yılları arasında öncelikle Atatürk, ardından da İsmet İnönü yönetiminin azimli ve kararlı politikası sayesinde barışçı yollardan ve diplomasi kanalı ile başarılı bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri :

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

Fon No:30 10-0-0, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11.

Fon No:30 10-0-0, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:12.

Fon No:30 10-0-0, Kutu No:225, Dosya No: 515, Sıra No:25.

The National Archives (TNA)/ Londra-UK

FO (Foreign Office) 371/23295 [Franco-Turkish Staff Conversations 17-23rd June, 1939].

FO 371/23300 E-5708 [Arrangement For the Final Settlement of Territorial Questions Between Turkey and Syria, 23rd June, 1939].

FO 371/23300 E 6532/91/44 [Proposed Franco-Turkish Alliance].

FO 371 -23293- E 3593/143/44 [Proposed Franco-Turkish Mutual Aid Pact].

FO 371 -23300- E 4664 [Franco-Turkish Agreement Regarding to the Hatay: Arab Attitude 28 June 1939].

FO 371/23300 E 5477/1142/44 [Franco-Turkish Relations].

Başvuru Eserleri :

Ada, Serhan (2005), *Türk-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.

Akşit, Aptülahat (1991), *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK Basımevi.

Atabey, Figen (2014), *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, İstanbul: IQ Yayınları.

Atabey, Figen (2015), "Hatay'ın Anavataana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası*

Araştırmalar

Dergisi, Volume:4/7, s. 192-209.

Ataöv, Türkkaya (1965), *Turkish Foreign Policy (1939-1945)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ayın Tarihi, S.58, Eylül 1938, s.57-85.

Dayı, Esin (2002), "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.19, s.331-340.

Gönlübol Mehmet-Ömer Kürkçüoğlu (2010), "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış," *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, , Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Gönlübol Mehmet- Sar Cem (1987), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Güçlü, Yücel (2001), *The Question of the Sancak of Alexandretta. A Study in the Turkish-French-Syrian Relations*, Ankara: TTK Basımevi.

Hatipoğlu Süleyman, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler*, C.16, s. 685-689.

Jivkova, Ludmila (1978), *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)*, (Çev. F. Muharrem- F. Erdinç), İstanbul: Habora Kitabevi.

Khadduri, Majid (1945), "The Alexandrette Dispute", *The American Journal of International Law*, Vol.39/3, s.406-425.

Kurat, Yuluğ Tekin (1975), "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", *Belleten*, S.154, s.265-308.

Kocatürk, Utkan (1983), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)*, Ankara: TTK Basımevi.

Köni, Hasan (1989), "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", *Atatürk Yolu*, S. 4, s. 535-539.

Melek, Abdurrahman (1991), *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara: TTK Basımevi.

Pehlivanlı Hamit- Sarınay Yusuf -Yıldırım Hüsamettin (1991), *Türk Dış Politikasında Hatay*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını.

Sander, Oral, (1994), *Siyasi Tarih (1918-1994)*, II. Cilt, Ankara: İmge Kitabevi.

Sarınay, Yusuf (2010), "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s.365-429.

Sarınay, Yusuf (2010), "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s.432-454.

Soyak, Hasan Rıza (1974), *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, Ankara: Yapı ve Kredi Yayınları.

Soysal, İsmail (2000), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara: TTK Basımevi.

Soysal, İsmail (1983), "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", *Belleten*, S.193, s.79-110.

Soysal, İsmail (1985), "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", *Belleten*, S. 188, s.956-1044.

Sökmen, Tayfur (1992), *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara: TTK Basımevi.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, C.3, Otuzuncu Oturum, (23.6.1939), s.317-318.

Yakut, Kemal (2005), "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.62, s. 775-821.

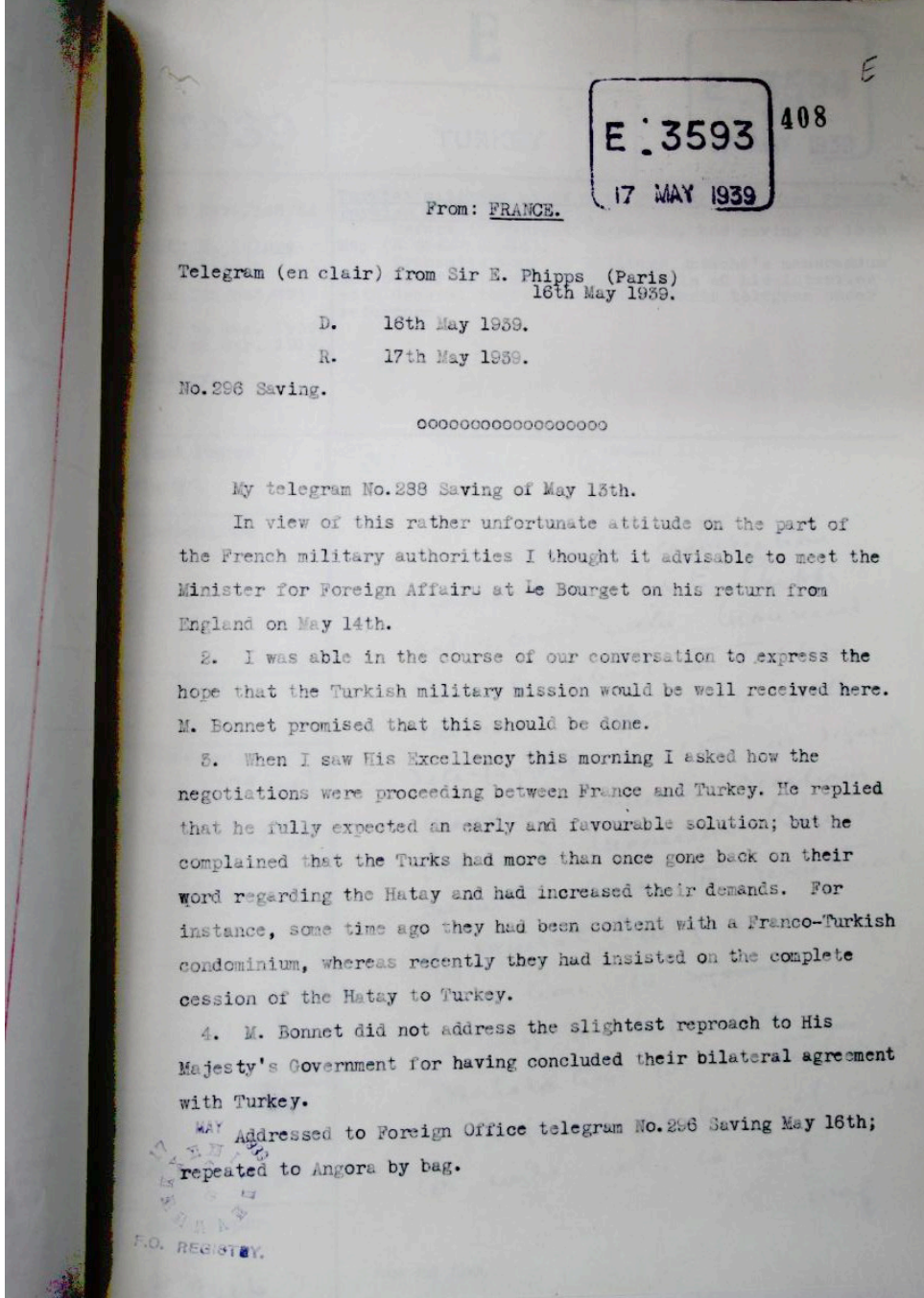
Yamaç, Müzehher (2015), "Hatay Issue within the Scope of Turkish-French Relations", *International Journal of Research In Social Sciences*, S.5, s.32-42.

EKLER :

Ek-1: Fransız Büyükelçiliğinin Türk-Fransız İttifakına giden süreç hakkında İngiltere Büyükelçiliğine göndermiş olduğu 17 Mayıs 1939 tarihli yazısı

1939		E	TURKEY	E 3593 407 17 MAY 1939
<p>Registry Number E 3593/143/44.</p> <p>TELEGRAM FROM Sir E. Appo (Paris)</p> <p>No. 296 Saving</p> <p>Dated 16th May, 1939.</p> <p>Received in Registry 17th May, 1939</p> <p>E : Turkey</p>	<p>Proposed Franco-Turkish Mutual Aid Pact.</p> <p>Refers to Paris telegram No. 288 saving (E 3543/143/44) States that in course of a conversation with Minister of Foreign Affairs on May 14th he expressed the hope that Turkish military mission would be well received. M. Bonnet promised that this would be done. In a further conversation with Sir E. Phipps M. Bonnet said that he fully expected an early and favourable result to Franco-Turkish negotiations but complained that Turks had increased their demands regarding the Hatay. M. Bonnet did not address any approach to His Majesty's Government for concluding a bilateral pact with Turkey. (Repeated Angora.)</p>			
<p>Last Paper.</p> <p>E3577</p>	<p>Ref in Dept - copy (Minutes) attached</p>			
<p>References.</p> <p>(Print.)</p> <p>(How disposed of.)</p> <p>Pro Admiralty W.O. H.M. Ed. Chaffield on E3593/143/44 May 19.</p>	<p>It was a very good idea of Sir Eric Phipps to take the opportunity of putting in a word about the Turkish military mission.</p> <p>As regards the negotiations about the Hatay, each side is missing the other of going back on their word.</p> <p>Para. 4 is reassuring.</p> <p>As. copies Admiralty W.O. see. b. classified.</p> <p>17/5/39</p> <p>W. Rawlinson A.W.R. 21/5.</p> <p>R.V. Boucher 17/5/39</p>			
<p>(Action completed.)</p> <p>JAS 1/6</p>	<p>(Index.)</p> <p>8/9/9</p>	<p>Next Paper.</p> <p>E 3594</p>		

TNA FO 371/ 23293; E 3593/143/44

Ek-2: Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının çözümüne ilişkin Düzenleme hakkında 26 Haziran 1939 tarihli Fransız Büyükelçiliğinin yazısı.

7	E	E 4552 40 26 JUN 1939 17
1939	TURKEY	
<p>Registry Number } E 4552/1142/44</p> <p>TELEGRAM FROM Sir E. Phipps, (Paris).</p> <p>No. 392 saving (en clair)</p> <p>Dated 24th June, 1939. Received 26th June, 1939. in Registry }</p> <p>E: Turkey.</p>	<p>Franco-Turkish relations. Refers to Paris telegram No. 378 saving of 22nd June (E 4510/63/39).</p> <p>Franco-Turkish declaration of mutual assistance was signed in Paris by Minister for Foreign Affairs and Turkish Ambassador on 23rd June. Copies of text are being sent by despatch. Quotes text of a unilateral declaration, also signed by M. Bonnet, emphasising that France has no intention of renouncing her responsibilities in Syria and Lebanon. An agreement, protocol, two annexes and a proces verbal and two letter, establishing a new regime of appeasement on Turco-Syrian frontier and providing for return of the Sanjak to Turkey were signed simultaneously at Angora. Quotes semi-official reports of its contents, and reports French reaction to agreements. (Copy Angora).</p>	
<p>Last Paper.</p> <p>E 4541</p>	<p>(Minutes.)</p>	
<p>References.</p>	<p><i>Trans in ca</i></p> <p>The full text will be found on E 4553.</p> <p>A copy Lord Chatfield and Service Dept.</p> <p>J. R. Colville</p> <p>26/vi</p>	
<p>(Print.)</p>	<p><i>Southey Dept</i></p> <p><i>Central Dept 15/7</i></p> <p><i>Capt Whitmore 19/7</i></p> <p><i>disb 11/7</i></p> <p><i>Mr. Knight 14/7</i></p>	
<p>(How disposed of.)</p> <p>FZ Lt. Chatfield</p> <p>14/70.</p> <p>AM.</p> <p>Activity. July 5.</p>	<p><i>Wm 21/7</i></p>	
<p>(Action completed.)</p> <p>M 20/1/39</p>	<p>(Index.)</p> <p>M 20/1/39</p>	
<p>Next Paper.</p>		

TNA, FO.371/21929/E-4552/1142/44